

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПРОВЕДЕННЯ МОНІТОРИНГОВОГО ВІЗИТУ ДО РОМСЬКОГО ПОСЕЛЕННЯ

Думки, висловлені у цій публікації, є відповідальністю авторів і не обов'язково відображають офіційну політику Ради Європи.

Це видання підготовлено в рамках проекту Ради Європи «Захист національних меншин, включаючи ромів та мови меншин в Україні».

Усі запити щодо відтворення або перекладу будь-якої частини цієї публікації повинні направлятися до Офісу Ради Європи в Україні.

Рада Європи,
Уповноважений Верховної Ради України з прав людини,

2020 рік

**Ombudsman
of Ukraine**

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

ЗМІСТ

Розділ 1. Загальна інформація.....4

Розділ 2. Типи ромських поселень.....6

Розділ 3. Організація проведення моніторингового візиту.....7

Розділ 4. Міжнародні та національні нормативно-правові акти у сфері захисту прав національних меншин та ромів.....9

Роми генетично пов'язані з мандрівними соціально-професійними групами (кастами) населення Центральної та Північно-Західної Індії. Наразі романологами доведено, що роми входили до каст «дім», що налічувала професійних співаків, танцюристів, музикантів. Предки ромів покинули Індію не пізніше V століття, і відтоді почалась їхня міграція в західному напрямку – до Ірану, Вірменії, Візантії. За однією із версій, в Індії роми перебували з III по X століття н.е., доки їх не завоював Махмуд Гаджі в 980 році н.е. Вижили лише музиканти і ремісники, яких він продав у рабство до Візантії. У Візантії роми жили доволі довго.

Перша міграція ромів із Візантії відбулася в XI столітті н.е. Група ромів розділилася, одна їх частина пішла до Іспанії, друга – до Фінляндії (в цих країнах ромська мова не збереглася через суворе покарання за її застосування – за розмову ромською мовою вивчали язика).

Друга велика міграція із Візантії відбулася в VI столітті н.е. Роми з'явилися в усіх державах Європи.

Третя міграція відбулася у XVIII столітті н.е.

В Європі появу ромів вперше було зафіксовано у хроніці угорського короля Андраша II (1219 р.) після його повернення з хрестового походу до Єрусалима. У Словаччині їхня поява відображена у хроніці Далиміла в 1242 році. Зазначається, що це були невеличкі групи ромів. Масова їх поява у Чехії відома з 1399 року, коли з Австрії виникають «сікану серну».

В Угорщині роми з'являються приблизно 1417 року, коли імператор Сигізмунд (1387–1437 рр.) погодився видати їм охоронні грамоти. Вони прибувають до Вестфалії, ганзейських міст, Швейцарії.

У 1419 році роми перейшли кордони сучасної Франції, а в серпні 1427 року вперше з'являються біля брами Парижа, який у той час належав англійцям. Їхній табір, розміщений у Шатель-Сен-Дені, протягом трьох тижнів приваблював юрби допитливих.

Перші згадки про ромів у португальських джерелах належать до XVI століття. Майже в той самий час вони з'являються і в Шотландії, Англії. Можливо, в тій місцевості вони привертати менше уваги, ніж на своїх попередніх стоянках у Німеччині, Франції, Нідерландах, оскільки на Британських островах споконвіку жили кочівники «тінкери», спосіб життя яких багато в чому нагадував ромський. Таким чином, на основі лінгвістичного та історико-архівного матеріалу можна відновити міграційний шлях ромів: Індія – Персія – Туреччина – Греція – Болгарія – Сербія – Румунія – Угорщина – Чехія – Німеччина – Франція.

Попри те, що роми мали охоронні грамоти високопоставлених осіб Європи та рекомендаційні листи, вони масово переміщалися Європою.

Передусім це пов'язано зі специфікою ремесел, якими споконвіку займалися роми: виготовлення зброї, конярство, музичне та вокальне мистецтво. Не забуваймо, що перш ніж роми з'явилися у часи Середньовіччя в Європі, вони тривалий час проживали у візантійському світі, який мав вищий рівень розвитку, ніж Європа.

Дослідники вважають, що навичкам виготовлення зброї, обробки металу, металевого посуду Європа завдячна саме ромам. Водночас вони виконували функцію торговців, наповнюючи ринки східними товарами. Їх внесок у розвиток музичного мистецтва тогочасної Європи беззаперечний, зокрема, в Іспанії – у фламенко, в Угорщині – у народній музиці, у Російській імперії – в міському романсі. Але після того, як Європа ввібрала все позитивне, напрацьоване ромами, вони їй стали не потрібні. Майже одночасно повсюди запроводжують закони, за якими можна було вбити рома лише за те, що він ром. Понад чотири століття роми жили під дамокловим мечем цих законів, покинуті суспільством, позбавлені доступу до культурних цінностей, освіти. Ці закони розпалювали національну ворожнечу, виникав антагонізм місцевого населення щодо ромів. Тому не дивно, що і на сьогодні роми в Європі мають дуже низький рівень грамотності, проте – високий рівень захворювань та смертності, а в їх внутрішньому житті домінують громадо-родові пережитки.

Вперше в Україні роми з'явилися у XV–XVII століттях – спочатку в Бессарабії та Кримському півострові.

Перша письмова згадка про ромів в Україні датована 1501 роком (в охоронній грамоті, виданій Великим литовським князем Олександром ромському ватажкові Василю).

На територію України роми потрапили з Валахії та Молдови, і до XVI століття вони кочували вже по всій території України. Традиційними зайняттями ромів були ремесла: ковальство, столярство, лоткарство, конярство і мандрівна торгівля. Іншими джерелами їх заробітку стала музика, співи і танці, а також ворожіння.

На Наддніпрянщині мешкали роми, що сповідували православ'я, в Галичині й на Закарпатті – греко-католики.

Чисельність ромів в Україні

Точної інформації щодо кількості ромів немає. За даними офіційного перепису 2001 р., в Україні мешкає приблизно 47 587 ромів. Однак, за оцінками інших джерел, чисельність ромів в Україні становить від 120 000 до 400 000 осіб. Існує три основні пояснення розбіжностей між офіційними та неофіційними цифрами: той факт, що в деяких областях велика кількість ромів не мають документів, що посвідчують особу, і офіційно не зареєстровані; небажання ромів заявляти про своє етнічне походження через страх, що вони стануть об'єктами дискримінації; неправильна реєстрація ромів як румун органами влади.

Роми, що мешкають в Україні, поділяються на декілька підгруп за певними характеристиками, такими як: область проживання, основна мова, якою вони розмовляють, професія їхніх предків і релігія. Майже всі групи ромів в Україні є осілими. Проте є декілька напівкочових груп, що мешкають на заході країни, хоча їхнє переміщення територією України має насамперед сезонний характер і пов'язане з роботою.

Ромські субетноси на території України представлені: сервами (найчисельніша ромська група в Україні), влахами, кримськими ромами, келдерарами та ловарями, які мешкають маленькими групами майже скрізь на території України. Також в Україні проживає карпатська група ромів, до якої належать словацькі (сервіка рома) та угорські роми (унгріко рома), які мешкають у Закарпатській області.

Нині більшість ромських родин ведуть осілий спосіб життя, хоча залишилися деякі мандруючі групи, переміщення яких пов'язане з трудовою міграцією. Роми – дуже різномірідна спільнота і мешкають у різних областях України, де щільність ромського населення різниться залежно від регіону країни.

РОЗДІЛ 2 | ТИПИ РОМСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ

Компактні поселення ромів (табір) – місце компактного проживання ромів. У поселенні можуть проживати роми різних груп, не обов'язково пов'язані між собою родинними зв'язками. Як правило, в такому поселенні може бути лідер (баро) або декілька лідерів, якщо поселення дуже велике. В Україні є дві області з найбільшою кількістю місць компактного проживання ромів: Закарпатська область налічує 120 поселень, Одеська область – приблизно 20 поселень. Найбільше ромське поселення в Україні знаходиться в м. Мукачево, в якому проживає більш як 7 000 ромів.

Тимчасові стихійні поселення – такі поселення зазвичай виникають у теплу пору року біля великих населених пунктів. Це традиційний спосіб сезонної міграції, зумовлений можливостями додаткового заробітку. В таких поселеннях можуть перебувати роми з різних груп і міст України. Такі поселення зазвичай не мають доступу до питної води, віддалені від громадського транспорту. Водночас резонансні події навколо ромських стихійних поселень, які відбуваються останнім часом, зумовлюють загострення потреби суспільного діалогу та вирішення застарілих проблем із громадською безпекою, реалізацією базових прав мешканців стихійних ромських поселень так само, як і захистом інтересів жителів місцевої громади, яка обирається для стихійного поселення. Комплексний аналіз ситуації з урахуванням реформи децентралізації та апробовані вдалі регіональні практики свідчать про потребу об'єднання зусиль державних органів, органів місцевого самоврядування та громадськості, передусім ромської, щодо вирішення питання безконфліктного існування, задоволення базових прав як мешканців ромських стихійних поселень, так і місцевих мешканців обраної для стихійного поселення територіальної громади.

РОЗДІЛ 3 | ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОВЕДЕННЯ МОНІТОРИНГОВОГО ВІЗИТУ

Під час планування моніторингового візиту до ромських поселень необхідно звернути увагу на тип поселення. Деякі з них можуть бути дуже традиційними та закритими для відвідувачів, тому необхідно погодити візит із лідером ромської громади (баро). З цією метою необхідно зв'язатися з ромським посередником або представником ромської правозахисної організації, який допоможе організувати візит (погодить із лідером ромської громади) та візьме участь у його проведенні. Жінці, яка відвідує традиційне ромське поселення, бажано одягти сукню, тим самим демонструючи повагу до традицій та звичаїв ромської громади.

Початок візиту в поселення

При вході на територію поселення моніторингова група має звернути увагу на таке:

- ▶ безпечність території для мешканців поселення;
- ▶ санітарні умови;
- ▶ наявність колонок із водою в поселенні та їх кількість.

Спілкування з лідером громади

- ▶ Під час першого спілкування з лідером громади медіатор або представник ромської організації має представити членів моніторингової групи лідеру громади або членам громади;
- ▶ керівник моніторингової групи має повідомити про мету проведення візиту та про дотримання умов конфіденційності щодо інформації, отриманої під час візиту.

Інформація, яку необхідно з'ясувати

- ▶ Кількість осіб, які проживають в громаді (чоловіків, жінок, дітей). Якщо в громаді є амбулаторія, лікар володіє такою інформацією.
- ▶ Чи всі люди у громаді розуміють українську мову, якщо ні, то попросити допомоги з перекладом.
- ▶ Основні проблеми, з якими стикаються мешканці поселення.
- ▶ Чи були звернення від імені поселення до місцевих органів влади для вирішення проблемних питань.

Огляд будинків

Під час огляду будинків необхідно звернути увагу на таке:

- ▶ кількість осіб, яка проживає в одному будинку;
- ▶ наявність документів у членів родини;
- ▶ кількість кімнат у будинку;
- ▶ санітарні умови (наявність питної води, опалення, електропостачання);
- ▶ чи є можливість у дітей робити домашнє завдання.

Особливості спілкування з ромськими родинами під час моніторингового візиту

- Необхідно дотримуватися пріоритетів інтересів людини: якщо їй важко, не хоче спілкуватися, припинити спілкування (подякувати і заохотити її – ми зможемо поговорити наступного разу);
- бути доброзичливими і чесними;
- використовувати слова, зрозумілі для людини (в громаді можуть бути люди без освіти або люди, які не дуже добре розуміють українську мову);
- уникати запитань, які можуть травмувати людину;
- якщо моніторинг проводиться особою чоловічої статі, не залишатися з ромською жінкою на одинці для розмови;
- запитання ставити прості, по черзі одне за одним;
- дати можливість людині розповісти про ситуацію або проблему;
- не давати голосливних обіцянок.

Кінцевий етап

- Необхідно подякувати за бесіду;
- пояснити, для чого буде використана інформація (щоб сприяти усуненню виявлених недоліків);
- пояснити, що людина може у разі потреби звертатися до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (залишити контакти).

Підбиття підсумків за участю медіатора або представника ромської громадської організації

За результатами проведеного моніторингового візиту учасники моніторингової групи обговорюють виявлені проблемні питання та можливі шляхи їх вирішення. У разі необхідності готуються акти реагування до органів влади та/або до партнерських організацій з метою вирішення проблемних питань ромської громади.

РОЗДІЛ 4 | МІЖНАРОДНІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ТА РОМІВ

Права національних меншин закріплені в Конституції України та інших актах національного законодавства, які ґрунтуються на міжнародно-правових документах і стандартах.

Громадяни України всіх національностей зобов'язані дотримуватись Конституції та законів України, оберігати її державний суверенітет і територіальну цілісність, поважати мову, культуру, традиції, звичаї, релігійну самобутність українського народу та всіх національних меншин.

Держава гарантує всім національним меншинам права на національно-культурну автономію: користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства, розвиток національних культурних традицій, використання національної символіки, відзначання національних свят, сповідання своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення національних культурних і навчальних закладів та будь-яку іншу діяльність відповідно до чинного законодавства.

Громадяни, які належать до національних меншин, мають право відповідно обиратися або призначатися на рівних засадах на будь-які посади до органів законодавчої, виконавчої, судової влади, місцевого самоврядування, в армії, на підприємствах, в установах і організаціях.

Громадяни, які належать до національних меншин, вільні у виборі обсягу і форм здійснення прав, що надаються їм чинним законодавством, і реалізують їх особисто, а також через відповідні державні органи та створювані громадські об'єднання (Європейська хартія регіональних мов або мов меншин від 5 листопада 1992 року (ратифіковано Законом України № 802-IV від 15.05.2003), Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні»).

З метою створення належних умов для захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини, забезпечення рівних можливостей для її участі у соціально-економічному та культурному житті держави Указом Президента України від 08.04.2013 № 201 схвалено **Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року**.

Завданням із реалізації Стратегії є сприяння правовому, соціальному захисту ромів, їх зайнятості, підвищення освітнього рівня, забезпечення охорони здоров'я, поліпшення житлово-побутових умов, задоволення культурних та інформаційних потреб. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11.09.2013 № 701-р затверджено **План заходів щодо реалізації Стратегії захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року**, яким визначені конкретні заходи, спрямовані на інтеграцію в українське суспільство ромської національної меншини та їх виконавці.

Документи Ради Європи

- Декларація та План дій [СМ (2005)80] від 17 травня 2005 року, прийняті на Варшавському саміті голів держав та урядів держав-членів Ради Європи, де підтверджено зобов'язання боротися проти всіх видів «виключення» та небезпеки щодо ромських громад в Європі та сприяти їх повній та дійсній рівності;
- Угода про партнерство між Радою Європи та Європейським форумом Рома – ромів і кочівників від 15 грудня 2004 року;
- Рішення Комітету міністрів Ради Європи, прийняте 5 вересня 1996 року на 572-му засіданні заступників міністрів, щодо початку проекту Ради Європи стосовно народу Рома у Центральній та Східній Європі, а також низка наступних рішень щодо продовження цього проекту;
- Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (СЄД № 148) від 5 листопада 1992 року;
- Рамкова конвенція про захист національних меншин (СЄД № 157) від 1 лютого 1995 року;
- Європейська соціальна хартія (переглянута) (СЄД № 163) від 3 травня 1996 року;
- Рекомендація СМ Rec (2008)5 Комітету міністрів державам-членам від 20 лютого 2008 року щодо політики держав по відношенню до ромів та/або кочівників в Європі;

- Рекомендація Рес (2006) 10 Комітету міністрів державам-членам від 12 липня 2006 року стосовно поліпшення доступу до медичної допомоги для ромів та кочівників в Європі;
- Рекомендація Рес (2005) 4 Комітету міністрів державам-членам від 23 лютого 2005 року про поліпшення житлових умов для ромів та кочівників в Європі;
- Рекомендація Рес (2004) 14 Комітету міністрів державам-членам від 1 грудня 2004 року про рух та тимчасову стоянку кочівників в Європі;
- Рекомендація Рес (2001) 17 Комітету міністрів державам-членам від 27 листопада 2001 року про поліпшення економічного стану та працевлаштування ромів та кочівників в Європі;
- Рекомендація Рес (2000) 4 Комітету міністрів державам-членам від 3 лютого 2000 року про освіту дітей ромів в Європі.

Документи Парламентської асамблеї Ради Європи:

- Рекомендація 563 (1969) від 30 вересня 1969 року щодо становища ромів та кочівників в Європі;
- Рекомендація 1203 (1993) від 2 лютого 1993 року стосовно ромів в Європі;
- Рекомендація 1557 (2002) від 25 квітня 2002 року щодо правового становища ромів в Європі;
- Резолюція 1740 (2010) від 22 червня 2010 року стосовно становища ромів в Європі та відповідної діяльності Ради Європи.

Документи Конгресу місцевих і регіональних влад Європи:

- Рекомендація 147 (2004) від 27 травня 2004 року про міграційні потоки та соціальну злагоду в Південно-Східній Європі: роль органів місцевої та регіональної влади;
- Резолюція 44 (1997) від 7 березня 1997 року «На шляху до толерантної Європи: внесок ромів»;
- Резолюція 249 (1993) від 18 березня 1993 року щодо ромів в Європі: роль та відповідальність органів місцевої та регіональної влади;
- Резолюція 125 (1981) від 29 жовтня 1981 року про роль та відповідальність органів місцевої та регіональної влади щодо культурних та соціальних проблем кочового населення.

Документи Європейської комісії проти расизму та нетерпимості:

- Рекомендація № 10 від 21 березня 2007 року щодо загальної політики щодо боротьби з расизмом і нетерпимістю у процесі та через шкільну освіту;
- Рекомендація № 7 від 17 лютого 2003 року про національні законодавства щодо боротьби з расизмом і нетерпимістю по відношенню до ромів;
- Рекомендація № 3 від 6 березня 1998 року щодо загальної політики стосовно боротьби з расизмом і нетерпимістю по відношенню до ромів.

Документи Європейського Союзу та Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ):

- Резолюція Європейського парламенту від 1 червня 2006 року щодо становища ромських жінок в Європейському Союзі;
- Резолюція Європейського парламенту від 28 квітня 2005 року щодо становища ромів в Європейському Союзі;
- Директива Ради Європейського Союзу 2000/43/ЄР від 29 червня 2000 року щодо імплементації принципу рівного ставлення між людьми незалежно від їх расового та етнічного походження та положень Договору про Європейський Союз і Хартії фундаментальних прав Європейського Союзу;
- Керівні принципи щодо поліпшення становища ромів, прийняті в грудні 1999 року на Саміті в Тампері;
- План дій Організації з безпеки та співробітництва в Європі щодо поліпшення становища ромів та сім'ї в регіоні ОБСЄ, прийнятий у 2003 році за рішенням Маастрихтської зустрічі Ради міністрів (розділ IV – Охорона здоров'я).

Документи ООН:

- Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року (ст. 2 проголошує рівність прав і свобод людини);
- Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 року;
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 року;
- Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21 грудня 1965 року;
- Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок від 18 грудня 1979 року;
- Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року.

Використана література

1. В. І. Наулко, Н. О. Зіневич. Цигани в Україні // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. – К. : Наук. думка, 2013. – Т. 10: Т – Я. – 476 с.
2. Цюрупа М. В. Основи конфліктології та теорії переговорів: навч. посіб. / М. В. Цюрупа. – К.: Кондор, 2009. – 192 с.
3. Полівко Л.Ю., Ярошенко А. О. «Посередництво як форма соціальної роботи з національно меншиною ромів» / Л. Ю. Полівко, А. О. Ярошенко // Соціальна робота в Україні: теорія і практика : науково-методичний журнал №1-2 / За ред. А. О. Ярошенко. – К. : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2017. – 115 с.
4. Баранніков О. Українські та південноросійські циганські діалекти. – Ленінград, 1933.
5. Енциклопедія українознавства : Словникова частина : [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка ; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. – Париж; Нью-Йорк : Молоде життя; Львів; Київ : Глобус, 1955–2003.
6. Тяглий М. І. Роми // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – К.: Наук. думка, 2012. – Т. 9: Прил – С. – 288 с.
7. Підготовка посередників для роботи в ромських меншинах: Навч. посібн. / В.Б.Євтух, А.О. Ярошенко, З.А.Кондур, Л.С.Кобилянська, Л.Ю.Полівко. За ред. А.О. Ярошенко. – К., НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017.

